

ULUSLARARASI PETROL SORUNUNDA SON GELİŞMELER

Doç. Dr. İlhan ULUDAĞ

B.İ.T.İ.A.

I. GİRİŞ

Geçtiğimiz son 20 yılda, petrolün üç kez silâh olarak kullanıldığına ve bunlardan ikisinin çok başarılı şekilde sonuçlanmasına, dünya şahit olmuştur. Bunlardan birincisinde, 1956 da ABD nin Süveyş kanalındaki harekâtı durdurulmuş, ikincisinde ise 1967. Altı Gün Savaşı sonrası sadece Libya'nın, Orta Doğulu petrolcü ülkelerin ittifakından ayrılması ile gerçekleşemeyen, petrol ambargosuyla dünya tehdit edilmiş, sonuncusunda ise 1973. Arap-İsrail savaşı nedeniyle fiyatlar olağanüstü yükseltilmiş ve uluslararası petrol krizi yaratılmıştır.

Arapların petrol silâhını kullanmakta bu derece başarılı olmalarının başlıca nedeni; ABD nin artık 70'li yıllarda petrol üretim fazlasını Avrupa'ya ihraç şansının kalmamış bulunmasıdır. Çünkü, bilindiği gibi Altı Gün Savaşı sırasında Orta Doğu petrol satışını durdurduğu zaman, ABD. Avrupa'ya günde 1 milyon varil petrol verebilecek güçte idi. Şimdi ise ABD tüketiminde % 10 oranında dışa bağımlı bulunmaktadır. İşte bu da özellikle AET ülkelerini her an tedirgin etmeye yetmektedir. Bilindiği gibi AET enerji gereksiniminin % 50 sini petrole karşılamakta ve bunun % 90

ını ithal etmektedir. AET enerji politikasıyla sorumlu bir yetkiliye göre «bugünden başlayarak 10 yıl sonrasına kadar, Kuzey Denizinde delinmiş her sondaj kuyusundan petrol gürül, gürül aksa bile, yinede petrol gereksinmesinin % 80 inin dış kaynaklardan ithali zorunda kalınacağı» açıkca belirtilmiştir.

Bununla beraber acaba dünya çapında yaşanan enerji sorunu, fazla mı abartılmaktadır? Yine bu konuda yetkili kişilerin öne sürdükleri gibi dünya petrol kaynakları giderek azalmakta mıdır ve yine petrol fiyatı hızla artan pahalı bir meta olmakta devam edecek midir? Kuşkusuz böyle bir gelişim, ulusların ödemeler dengesi açıkları vermesi, dolayısıyla dünya dış ticaret hacminin azalması, uluslararası para sisteminin reorganizasyonuna yönelik reform çalışmalarının temelinden sarsılması, AGÜ (az gelişmiş ülkeler) in kalkınma hızlarının azalması gibi daha bir çok sorunları zincirleme yaratmakta ve bu sorunlar derfinliğine araştırılması gerekli boyutlara ulaşmaktadır.

Bu nedenlerle çalışmamıza dünya petrol durumuna ilişkin genel bilgilerle başlanmış, günümüz enerji sorununun odak noktası sayılabilecek yönü; üretim ve fiyatlar üzerinde durulurken, sorunun dünya ekonomisi üzerindeki etkilerine ve getirilen çözümlere elden geldiğince değinilmeye çalışılmıştır.

II. PETROL REZERVLERİ ve ÜRETİM

Bugün 2 milyar tonluk dünya petrol tüketiminin takriben yarısını Orta Doğu ülkeleri üretmektedir. Yılda 750 milyon ton petrol tüketen Batı Avrupa ülkeleri ihtiyaçlarının % 48 ini Orta Doğu'dan, % 39 unu Libya'dan ve diğer Afrika ülkelerinden sağlamaktadırlar. ABD ise yılda 650 milyon ton petrol üretmesine karşılık 900 milyon ton tüketmekte ve yılda 250 milyon ton petrol ithal etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Japonya ise yıllık 220 milyon tonluk petrol tüketiminin büyük bir kısmını Orta Doğu ülkelerinden ithal etmektedir (1).

Rezerv durumuna gelince, petrol rezervleri ve üretiminin büyük bir kısmı, bilindiği gibi Basra Körfezinde toplanmıştır. Yalnız OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries) in toplam petrol rezervi 470 milyar varil olup, bu veriler SSCB için 85, ABD için 35, Çin için ise 25 milyar varildir (2). Bugün OPEC dışında

(1) Enerji Sorunu, TESİŞ, 1975. s. 60.

(2) «The Next Epoch for OPEC» The Economist, (December 20, 1975) s. 85.

kalan ülkelerden İngiltere ve Norveç yeteri derecede petrol rezervlerine sahip bulunduğundan, günümüz petrol fiyatlarının aşırı yüksek olmasına karşı çıkmadıkları gibi ayrıca 1980'lerde OPEC'e üye olma çalışmalarına başladıklarını da açıklamışlardır.

1859'da Albay Drake'nin Titusville'de (ABD-Pennsylvania) 21 m. derinlikten petrolü bulmasıyla giderek önem kazanan bir madde olan petrol, gerçekte yüzyıllardır bilinen ve kullanılan bir enerji kaynağıydı. Yalnız Albay Drake ile başlayan Amerikan petrol üretimi; o günden II.D.S. sonlarına kadar dünya üretiminin 2/3 sini vererek, petrol endüstrisine egemen olmuştur. Savaş sonlarına kadar en büyük petrol ihracatçısı olan ABD artık bu tarihten sonra tasfiye edilmiş petrol ithalatçısı haline gelmişti. Bu arada ABD petrol şt.leri yavaş, yavaş dikkatlerini ABD dışındaki petrol rezervlerine çevirmeye başlamışlardır. İlk zamanlarda bu bölge Karayibler olmuş (Meksika, Trinidad, Kolombiya, Venezuela), bilindiği gibi daha sonra Basra körfezi kuyuları, inanılmaz verimiyle hepsinden daha çok önem kazanmıştır.

Orta Doğu'da ilk petrol yatağı yarım yüzyıl önce bulunmuş olan İran'ın Mescidi Süleyman bölgesindedir (1908). Irak'ta Kirkük petroleri 1927 de, Bahneyn'de 1932, Suudi Arabistan'da 1936, Kuveyt'te 1938, Katar'da 1939 da bulunarak, 600-700 km. lik dar bir arazi şeridi üzerinde olduğu halde, günümüz en büyük petrol rezervlerinin bulunduğu bölge böylece ortaya çıkarılmıştır. Bilindiği gibi bu yataklar dünya petrol rezervlerinin ve üretiminin % 40'ından fazlasına sahip bulunmaktadır.

Yukarıdaki tablodan da görüleceği gibi dünyanın en büyük ham petrol üreten ülkeleri ABD ve SSCB dışında S. Arabistan, İran, Venezuela, Kuzeyt gelmektedir. Birleşmiş Milletlerin yayınladığı bir etüde göre SSCB, 20 yıl için dünya petrol rezervlerinin % 10'una, doğal gazın yanısıra katı yakıt rezervlerin % 58'ine, hidrolik enerji rezervinin % 28'ine, genel olarak dünya enerji rezervinin % 55'ine sahip bulunmaktadır. Buna karşılık dünya nüfusunun % 8'ine, dünya enerji tüketiminde % 18'lik paya sahiptir. Kuzey Amerika (Meksika dahil)'nin son üç veride sırasıyla % 19, % 9 ve % 38'lik payları vardır. Avrupa ise % 4, % 15, % 26'lik paylardadır. O halde dünya enerji rezervlerinde (petrol, doğal gaz, katı yakıt, hidrolik, termik ve nükleer enerji) SSCB'nin, diğer bloklara oranla daha iyi koşullarda bulunduğu açıktır (3).

(3) «SSCB. nin Petrol Kaynakları». İkt. Gaz. (2.6.1974) s. 5.

Tablo: I

(1973 Yılı)

(1974 Yılı)

OPEC ÜLKELERİ:	Rezerv (milyar ton)	Üretim (milyon varil/gün)	OPEC DIŐI ÜLKELER:	Rezerv (milyar varil)	Üretim (bin varil/gün)
GURUP I.			İngiltere	15.7	2
Suudi Arabistan	19.3	7.5	Meksika	13.6	575
Lıbya	3.4	2.1	Kanada	9.4	1647
Kuveyt	10.1	3.0	Norveç	7.3	36
Katar	9	5	Umman	6.0	291
Abu Dabi	2.9	1.2	Kongo	4.9	47
Toplam	36.4	14.3	Mısır	3.7	147
OPEC'deki payı	%65	%48	Melezya	2.5	275
GURUP II.			Peru	2.5	77
İran	8.2	5.9	Trinidad, Tobago	2.5	187
Venezuela	2.0	3.5	Arjantin	2.3	414
Irak	4.3	2.0	Avustralya	2.3	386
Cezayir	1.0	1.0	Suriye	1.5	123
Toplam	15.5	12.4	Angola - Kabinde	1.2	173
OPEC'deki payı	%28	%41	Tunus	1.1	86
GURUP III.			Kolombiya	0.9	167
Nijeriya	2.7	2.0	Brezilya	0.8	177
İndonezya	1.4	1.3	Hindistan	0.8	153
Toplam	4.2	3.3			
OPEC'deki payı	%7	%11			

(Kaynak: Oil and Gas Journal : World Bank).

T a b l o : I I

Dünya Petrol İhracat ve İthalatı	(Milyonvaril/Gün)	
	1974	1975
AET net ithalatı	+25.3	+35.0
Petrol ithal eden ülkelerin net ithalatı	+ 4.2	+ 4.2
Merkezi plânlı ekonomilerin net ihracatı	- 0.9	- 0.8
OPEC'e dahil olmayan petrol ihracatçısı ülkelerin net ihracatı	- 0.9	- 3.8
(Fark 1)	+28.9	+35.1
OPEC tüketimi	+ 1.9	+ 4.2
İthalat talebini karşılamak için gerekli		
OPEC üretimi toplamı	-30.8	39.3

(Kaynak: «Petrol». Avrupa, Sayı 18, Mart 1977, s. 28)

Gerek ABD ve gerekse SSCB olsun, bu ülkeler büyük petrol üreticileri olmalarına rağmen, üretimlerinin büyük kısmı yurtiçi tüketimlerine gitmektedir. Bu nedenle petrol ihraç edici ülkelerin başında S. Arabistan gelmektedir. (1974 de günde 8.5 milyon varil üretim). Dünyada ihraç edilen petrolün % 55 ini sağlamaktadır. Aynı zamanda bu ülke, isterse üretimini her yıl biraz daha yükseltebilme şansına sahip bulunurken, dünyada hiçbir ülke bu koşullarda değildir. Bilindiği gibi ABD nin eskiden kendine yeterli olan enerji üretimi 60'lı yıllardan sonra sürememiş ve toplam enerji gereksinmesinin % 10 unu dışardan ithal eder hale gelmiştir. Aynı dönemde batı Avrupa'nın petrole bağılılığı İngiltere hariç (bu ülke kömür üretiminde dünyada başta geliyor) giderek artarak (% 30 lardan % 50 lere yükselmiştir. O halde batılı ülkeler genellikle 60'lardan sonra dışa açılmaya başlamışlardır. Kuşkusuz bu yıllarda dünya petrol üretimindeki artışın, ancak hangi bölgede sağlanabileceği de ortadadır. Böylece Orta Doğu 60'lara doğru dünya petrolünün ancak % 25 ini üretirken, 70'lerde % 40 ını karşılamaya başlamıştır. Kaldığı dünya petrol rezervlerinin 3/4 ü de bu bölgede yoğunlaşmış bulunmaktadır. Bununla beraber nükleer enerjinin son yıllarda gösterdiği gelişim, zamanla özellikle AET ülkelerinin enerji gereksinimine cevap verecek gibi görünmekte ise de, bunun için içinde olduğumuz y. yılın sonlarını beklemek gerekecektir. Bu nedenle petrol, en önemli bir enerji ve sa-

nayi hammaddesi olarak 30 yıl, belki daha da fazla bir süre için önemini koruyabilecektir (Bkz: Tablo III). 1976 da tüketimin bas-kısıyla, dünya petrol üretimi günde 57.2 milyon varille rekor bir düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Bu durum, 1975 e oranla % 7,6 lık bir artışı göstermekte olup, üretimde başta SSCB. S. Arabistan ve ABD ülkeleri gelmektedir (4).

T a b l o : III

Dünya Enerji Kaynaklarının Muhtelif Yıllara Göre Payları (Toplamının % oranları)				
Enerji Kaynakları	Y I L L A R			
	1955	1965	1975	1985
Katı Yakıtlar	50.5	39.0	30.1	25.0
Akar Yakıtlar	31.7	37.8	40.5	37.0
Doğal Gazlar	10.5	14.1	17.8	25.0
Hidroelektrik Enerji	7.3	8.2	7.6	7.0
Nükleer Enerji	—	0.9	4.0	6.0
T O P L A M :	100.0	100.0	100.0	100.0

III. PETROL TÜKETİMİNDEKİ EĞİMLER

1970 yılındaki enerji kaynaklarına göre tüketim nisbetleri ile 1975 ve 1980 yıllarına ilişkin bu nisbetlerin tahminsel değerleri aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

T a b l o : IV

Enerji Kaynakları	Petrol eşdeğr olarak		
	1970 %	1975 %	1980 %
Petrol	45.6	49.6	52.4
Kömür	30.6	25.0	21.0
Doğaz Gaz	17.4	18.1	18.1
Hidro - elektrik	5.8	5.5	5.1
Nükleer	0.5	2.0	3.4

(Kaynak: International Petroleum Encyclopedia, 1970, s. 15)

(4) İkt. Gaz. (21.5.1977). s. 1.

Tablodaki verilerden 1970 yılında enerji kaynakları tüketiminde tek başına % 45.6 gibi yüksek bir paya sahip bulunan petrol, yapılan tahminlere göre 1980 yılına kadar 10 yıllık bir süre içinde %52.4 e çıkararak yarıdan fazla bir paya sahip olacağı anlaşılmaktadır (5). Yıllık dünya ham petrol tüketimi 1960 da 1.065 milyon ton iken, 1970 de 2.288 milyon tona ulaşmıştır. Bunun 697 milyon tonu tek başına ABD, 346 milyon tonu Rusya, Doğu Avrupa ve Çin olmak üzere başlıca demirperde ülkeleri tarafından üretilmiştir. Başka bir deyişle 1970 de dünya petrol tüketiminin % 30.4 ü ABD, % 15.1 i demirperde ülkeleri olmak üzere yarıya yakın kısmı bu iki siyasi topluluk tarafından paylaşılmaktadır (6). Dünya enerji tüketiminin 10-15 yıl sonra % 100 artacağı her ne kadar söylenmekte ise de bu artışın petrol fiyatlarındaki aşırı yükselmelerden etkilendiği açıktır. Şöyleki dünya enerji tüketimi 1953-1973 arası ortalama % 5 artış göstermiştir. Fakat 1950'lerde % 5.5 olan artış, 1960'larda % 5 e, 1971-1974 arası ise % 4.8 lik bir düzeye inmiştir. Batı dünyasında petrol fiyatının etkisiyle % 1 lik bir tüketim azalması kaydedilmiştir (7).

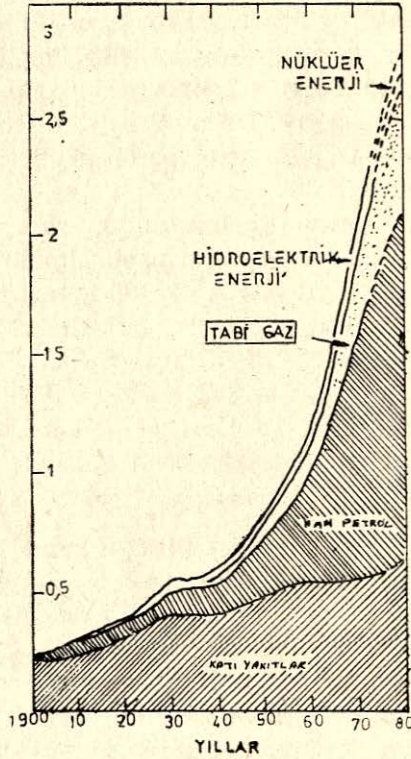
Bununla beraber dünya petrol tüketimindeki artışın genellikle kaynaklandığı noktalar şunlardır; petrol günümüzde artık bir enerji kaynağı olarak taşıdığı önem kadar, bir petrokimya sanayii hammaddesi olarak da aynı öneme sahiptir. Bugün petrolden bin kadar kimyevi madde üretilmektedir. Arapların da petrol krizini yarattıkları sırada, «biz böyle bir harekete girişmekle, gerçekte dünyaya iyilik ediyoruz. Herşeyden önce onlara petrolün önemini hatırlatıyoruz» şeklindeki beyanları yanında, petrolün kıymetli bir sanayi hammaddesi olduğu, bu nedenle ondan mesken ısıtılmasına gidilmesinin bir cinayet olduğunda dünyaya ilân etmeleri halen hafızalardan silinmemiştir. Gerçekten petrol şirketleri son yıllarda kendilerine pazar yaratmak için, petrokimya sanayiinin gelişmesinde büyük rol oynamışlardır. Diğer yandan ulusların M.G. lerinin giderek yükselmesi, hayat standartlarının iyileşmesi, petrolün ve ürünlerinin kullanıldığı araçlar, eşyaların talebini giderek arttırmış bulunmaktadır. Yine petrolün enerji maddesi olarak, diğerlerine oranla temizliği, kullanış kolaylığı, bulunduğu kabın şek-

(5) Esin Alptekin, Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi, AİTİA Yayını No. 63 1973, s. 181

(6) İbid., s. 183

(7) İkt. Gaz. (28.7.1977). s. 1

Grafik I. (Dünya Enerji Tüketimi)

Kaynak: İkt. Gaz. (24.5.1975) s. 5

lini alma özelliklerine ve yüksek kalori sağlaması kuşkusuz tüketimi arttıran nedenlerdendir. Fakat petrolün ilk bulunduğu yıllarda sadece aydınlatmada, asfalt yapımında, eczacılıkta kullanılması dışında ilk en büyük kullanım alanının, otomotiv sanayiinin kurulması ve savaş birliklerinin motorize edilmesi olduğu muhakkaktır. Bu durumu, II. Dünya Savaşından sonra İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un 1948 Kasım ayında söylediği «biz zafere petrol denizini kucaklayarak ulaştık» şeklindeki sözler, açıkça ortaya koymaktadır (8).

(8) Ayverdi, Fazlı, Türkiye'de Petrol, İstanbul, s. 9

IV. PETROL PİYASASI

27 Ağustos 1859 da Titusville kuyularından çıkarılan petrolün varili 2 dolar iken, serüvencilerin büyük bir hızla çok sayıda kuyu açmaları ve petrol bulmaları sonunda bir kaç yıl içerisinde, fiyatların 10 sent'e kadar düştüğü görülmektedir. 1859 lardan günümüze dek, petrol piyasasında fiyatların oluşumu, genellikle belirgin özelliklerinden dolayı 3 dönem altında ele alınıp, incelenmektedir.

IV.1. Rockefeller Dönemi (1862-1911)

Rockefeller, yarım yüzyıl boyunca Amerikan ve dünya petrol endüstrisine egemen oldu. Ona göre petrol üretimi ancak zavallı kişilerin uğraşı olabilirdi, bunun üzerine tasfiye (refining) işiyle ilgilenmeye başladı: Rockefeller ilk rafinerisini Ohio'daki Cleveland'a (Titusville'den 200 km. uzakta) tüketim pazarlarının yakınlarında kurdu; 1870 de de Standart Oil of Ohio'yu gerçekleştirdi. Rockefeller, gerçekte rakiplerinden daha çok satabilmek için, kurduğu şirketin adından da anlaşılacağı gibi standart nitelikte ürünlerin piyasaya sürülmesi gereğine inanıyordu (9). 1870-1890 yılları arasında Standart Oil of Ohio gurubu Amerikan petrol ticaretinin % 80 ini ve ihracatının % 90 ını kontrol altına alan dev bir şirket oldu (10). 1900 yıllarına yaklaşırken, Rus petrolerinden başka İngiliz ve Hollanda sermayeli şirketlerde Standart Oil gurubuyla rekabete giriştiler. Bunlar Shell Transport ve Royal Dutch şirketleridir. 1900 yılında da bu şirket birleşerek Royal-Dutch-Shell ismini alıp, güçlü bir rakip olarak Standart Oil gurubunun karşısına geçti (11). 1901 de de ABD başkanı Theodore Roosevelt, Standart'ın faaliyetleri konusunda bir soruşturma açılmasını emretti ve şirket 1907 yılında 29 milyon dolarlık bir para cezasına çarptırıldı. 1911 de Missouri eyaleti Yüksek Mahkemesinin kararıyla bu büyük petrol imparatorluğu parçalandı; aralarında hiç bir hukuki bağ bulunmayan 33 şirket bu imparatorluğun mirasını paylaştı (12). Bu dönemde petrol piyasasının, monopol bir piyasa-

(9) Daniel Durand, Uluslararası Petrol Sorunları, İstanbul, 1974, s. 6

(10) Yazgac, Ferda - Gür. Vecdi, Petrol ve Türkiye'nin Sorunu, Ankara, 1967, s. 24

(11) Esin, Agk. s. 260

(12) Durand, Agk. s. 8

ya dönüştüğü ve Standart Oil'in rafineri, ulaşım ve dağıtım alanlarında tek başına rakipsiz olduğu görülmektedir.

IV.2. Büyük Rekabetçi Dönem (1911-1928)

Standart'ın dağılmasıyla aynı yılda meydana gelen çok önemli iki olay daha, petrol endüstrisinin görünümünü bütünüyle değiştirecektir. Önce Ford seri halinde otomobil yapımına başladı; bunun sonucuda lâmba petrolünün o güne kadar ne işe yaradığı bilinmeyen bir yan ürünü olan benzinin önemi birdenbire arttı; benzin tüketimi ve bu ürüne duyulan gereksinme sürekli olarak iazlalaştı (13). Standart Oil of Ohio Tröstünün feshedilmesinden sonra, 33 şirket içersinden ancak üçünün hızla gelişerek (Standart Oil of New Jersey, Standart Oil of California ve sonradan adı Socony Mobil Oil olan Socony Vacuum) petrol endüstrisinde ABD ninde dışına çıkararak Karayibler ve Orta Doğu bölgelerine girebilmişlerdir. Yalnız bu arada yine ABD de kurulan iki şirketin (Gulf ve Texas) kısa zamanda gelişerek diğer şirketlerin büyük rakipleri haline gelmişlerdir. 1908 de İran'da ilk petrol yatağının bulunmasıyla Anglo-Pensian şirketinin kurulması, beşi ABD kökenli ve ikisi Avrupa kökenli (Royal Dutch-Shell ve sonradan British Petroleum olan Anglo-Pensian) yedi şirket (bunlar yedi kız kardeşler diye anılmaktadırlar) arasında şiddetli bir rekabet başlamıştır. (Halen bu şirketler batı dünyası üretiminin % 70 ini ellerinde bulundurmaktadırlar.) ABD kökenli şirketler üretimlerinin büyük kısmını ABD içinden sağlamaktaydılar. Buna karşılık Avrupa'lı şirketler ise çok dağınık kaynaklardan yararlanıyorlardı. I. Dünya Savaşının ABD de yerli yatakların tükeneceği korkusunu doğurarak, petrol kıtlığı yaratması, ABD li şirketlerinde Orta Doğu, Meksika ve Venezuelâ kaynaklarına yönelerek, 1920 yıllarında diğer şirketlerle şiddetli bir rekabete girmesine sebep olmuştur.

Büyük rekabet devresinin özelliklerini şöyle belirleyebiliriz;

i — Petrolden gazyağı dışında da ürünler elde edilmeye başlanmış ve petrolün yakıt olarak askeri ve ekonomik alandaki büyük önemi anlaşılmıştır.

ii — Petrol üretim ve ticaretinde ABD önderliğini sürdürmekle beraber dünyada yeni petrol yataklarının saptanması, ağırlık noktasının ABD dışına çıkmasına yol açmıştır.

(13) İbid., s. 8

iii — Bu dönemde, şirketlerin birbiriyle rekabetinden başka, Amerikan, İngiliz ve Hollanda gurupları arasında da guruplar arası yoğun bir rekabetinde ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu rekabet, ürün satacak pazarlar değil, yeni petrol rezervleri elde etme yönünde olmuştur (14).

IV.3. Uluslararası Karteller Dönemi

IV.3.1. Yedi Büyükler (1928-1960)

I. Dünya Savaşı sırasında petrol şirketlerini telaşa düşüren petrol kıtlığı, yerini savaş sonrası aşırı bir bolluğa bırakmış, bu durumda yedi büyükler, arasında karşılıklı fiyat indirimleri yoluyla amansız bir rekabete girmelerine sebep olmuştur. Böylece daha önceleri üretim kaynağı konusunda gelişen rekabet, bu kez fiyat alanında başlamıştır.

Bu rekabet özellikle çok göze çarpıcı bir biçimde Hindistan'da ortaya çıktı. Standart, Rus petrolü satın almaktan vazgeçmeyi reddedince Shell 1927 de Hindistan'da bir fiyat savaşı açtı ve önemli bir bölümünü denetim altında tuttuğu Romanya'daki petrol üretimi sayesinde hint pazarında üstünlük sağlayacağını umuyordu; ama Standart buna fiyatlarını düşürerek ve benzin satışlarını İngiltere de bile arttırarak cevap verdi. Bu şiddetli çatışmalar, ihraç pazarlarının yokluğu nedeniyle dünya üretim kapasitesinin üçte birinden çoğunun kullanılmadığı bir dönemde yıkımlara yol açabilirdi. Ama 1928 in ilk aylarında mücadelenin en şiddetli olduğu bir sırada, üç Uluslararası büyüğün (Standart Oil of New Jersey (Exxon), Royal Dutch-Shell ve Anglo Persian) temsilcileri bir araya geldiler (15). Üç büyük 17 Eylül 1928 de İskoçya Achnacarry'daki karşılaşmalarından sonra uzlaşarak, vardıkları ilkeleri dünya kamuoyuna açıkladıkları Uluslararası petrol sanayiine 30 yıl kadar egemen olan bu ilkelerden en çok 1. madde önem taşıyordu. Buna göre, pazarlar çok kesin bir biçimde şirketler arasında paylaşılmaktaydı.

Achnacarry anlaşması, tam bir kartel anlaşması mahiyetinde olup, dünya pazarlarını açık bir şekilde bölüşerek, büyüme çapları kesinlikle sınırlandırılmaktadır. Ayrıca prensipler bölümünün

(14) Esin, Agk. s. 263.

(15) Durand, Agk. s. 12

6. maddesi, üretimin fazla olduğu bölgelerde kısıtlanmaya gidilmesini kabul etmek suretiyle petrol üretimini bu şirketlerle, işbirliği yaparak, arttırmak isteyen ülkeler için çözülmesi güç sorunlar doğurmaktadır (16).

Bu anlaşmaya sonraları diğer dört şirkette katılarak 7 büyükler tam bir uluslararası kartel haline gelmişlerdir. 7 Büyüklerden ikisi (Standart Oil of New Jersey (Exxon) ve Royal Dutch-Shell) diğerlerinden de büyüktür. Bunlar dünyanın en büyük çok uluslu 20 şirket içerisinde Exxon, General Motors'dan sonra ikinciliği, Shell dördüncü, Mobil (yani Socony Mobil Oil) yedinci, Texaco dokuzuncu, Gulf onikinci, B.P. onüçüncülüğü almaktadır. 7 kız kardeşten ancak Social (Standart Oil of California)'in ilk yirmiyeye girmediği görülmektedir (17).

T a b l o : V (1960'da Yedi Büyükler)

Ortaklıklar	Net var. ve ve kâr	(Mіл. \$)	Üretim: Mіл. ton	Dünya Üreti. % olarak	Umulan rezerv Mіл. ton	Dünya rezerv % olarak
Standart Oil of New Jersey	6829	689	114	10.9	4.7	12
Gulf	2860	230	73	6.9	5.1	13
Texas	2737	392	65	6.2	3.0	7
Standart Oil of California	2259	266	50	4.8	2.7	7
Socany-Mobil Oil	2605	183	41	3.9	2.2	5
Toplam	17290	1860	343	32.7	17.7	44
Royal Dutch-Shell	5975	496	118	11.2	3.2	8
British Petroleum	1468	160	73	7	6.2	15
İngiliz Hollanda						
Şt.nin Toplamı	7443	656	191	18.2	9.4	23
7 Büyüklerin Toplamı	24733	2516	534	50.9	27.1	63

(Kaynak: Durand, Dariel, Uluslararası Petrol Sorunları, 1975. s. 20).

(16) Esin, Agk. s. 266

(17) Görüş, (7.5.1975) Sayı 7, s. 31.

IV.3.2. OPEC ve OAPEC Kartelleri (1960 .,)

Dünya petrol piyasasına hükmeden bu uluslararası dev şirketlerin artık mutlak saltanatlarına bir son vermek ve petrol üretiminde kaynakların gerçek sahibi ülkelerle, imtiyazlı şirketlerin arkasındaki ülkelerin bu konularda yüzyüze gelmelerini sağlamak amacıyla 1960'da OPEC kartelinin kurulduğu görülmektedir. Her ne kadar OPEC'in kuruluş nedeni olarak 1960 öncesi, yabancı petrol şirketlerinin, petrol fiyatını arka, arkaya iki kez düşürmeleri gösterilmekte ise de, gerçek neden petrol üretim miktarını bu şirketlerin saptamaları, petrol arama ve dağıtım tekellerinin olmasından başka bir şey değildi. 1960'da Bağdat'ta Irak, İran, Kuveyt, S. Arabistan ve Venezuela tarafından kurulan OPEC'e, daha sonra Katar, Endonezya, Libya, Abu Dabi, Cezayir, Nijerya ve Ekvator katılmışlardır. Merkezleri Viyanadır. 1970'lere kadar önemli bir girişimleri görülmeyen OPEC üyeleri, 1970 de devletleştirme hareketleriyle tüm dikkatleri üzerine çektikten sonra 1973 de de bilindiği gibi önce petrol ambargosu ve sonrada afişe petrol fiyatlarını 4 katına çıkartmasıyla, şirketlerin sahneden çekilerek bu kez onların devletlerinin yer almasına seebp olmuştur.

OPEC'in yanında bir diğer Orta Doğu kökenli kartel ise OAPEC'dir. (Organization of Arabian Petroleum Exporting Countries) 1968 de kurulan bu örgütün merkezi Kuzeyt olup, kurucu üyeler; Kuveyt, Libya, S. Arabistan'dır. Sonradan OAPEC'e Bahreyn, Cezayir, Katar ve Arap Emirlikleri Birliği, Irak, Mısır, Suriye'de katılmışlardır.

1970 den sonra petrol üretici ülkeler hükümetleri, daha önceden ülkeleri içindeki petrol endüstrisine hakim olmuş, özel imtiyazlı Anglo-Amerikan kökenli uluslararası petrol şirketlerine, ön anlaşmalar üzerinde yaptıkları bir dizi değişiklikler ileri sürmüşlerdir. Bu değişiklikler eğer petrol şirketleri tarafından kabul edilmeyecek olduğunda, kontrolların devlet tarafından tek taraflı olarak değiştirileceğini ve bununla şirketlerin tüm servetlerinin ya devletleştirileceği, yada tamamiyle ülke dışına çıkarılacağı öngörülmüştür. Nihayet 1973 Ekiminde yapılan en son görüşmelerden sonuç alınmayınca üretici ülkeler tek taraflı olarak, petrol fiyatlarını saptamaya başlamışlar ve özellikle büyük petrol ithalatçısı ülkeler ani bir şekilde kendilerini dünya çapında bir petrol buna-

lını içersinde bulmuşlardır (18). Uluslararası petrol şirketlerine ancak bazı imtiyazlarla; üretici ülkelerce saptanmış fiyat ve maliyetlerden petrol elde etmeleri bazı yerlerde sağlanmış ise de, her an tek taraflı olarak sözleşmelerinin iptali olasılığı altında bulunmaktadırlar (19).

V. PETROL FİYAT POLİTİKASI

1859'dan günümüze dek petrol piyasasının geçirdiği tarihi gelişim kuşkusuz fiyat politikasının geçirdiği uygulama açısından da önem kazanmaktadır. Achnacarry anlaşmasıyla, bugün bile kısmen yürürlükte olan petrol fiyat sistemi saptanmış olup, uluslararası petrol pazarının kartelce denetimi garantilenmiştir. Böylece dünyanın çeşitli bölgelerinde yapılmakta olan üretimin denetlenmesinden başka, bölgelerarası fiyat farklarının da ortadan kaldırılması sağlanmıştır.

V.1. Meksika Körfezine Göre Fiyat Saptama;

1925-1930 yıllarından başlayarak, yeryüzünün her noktasında tek bir fiyatın uygulanması, temel bir nokta seçilmesiyle sağlandı; Meksika Körfezi. Bu sistem genellikle, Gulf-Plus adıyla anılır. Bu dönemde ABD dünya ham petrolünün % 60'ından fazlasını üretiyordu ve en büyük ihracatçı ülkeydi; şu halde dünyanın en büyük üretici ve ihracatçı ülkesi olan Meksika Körfezi kıyısında uygulanan fiyatların alıcılara kabul ettirilmesinden daha doğal bir şey olamazdı. Bu fiyatlar işlenmiş ürünler için her gün, ham petroler için her ay Cleveland'daki bir ticaret gazetesi (Platt's Oilgram Price Service) aracılığıyla düzenli olarak yayınlanıyordu; bu kota dünyadaki tüm fiyatların belirlenmesinde ölçü alındı. Yeryüzünün herhangi bir noktasında, herhangi bir petrol ürünleri hamulesini hesaplamak için, bu hamulenin Meksika Körfezinden geldiğini varsaymak, Platt's kotasına başvurmak ve buna Meksika Körfezi ile sözkonusu yer arasındaki taşıma için gerekli ücretleri eklemek (bu ücretlerde kotalıdır) yeterlidir (20).

(18) «Oil Prices: Troubled Water» Newsweek, (October 6, 1975 s. 45.

(19) Walter. J. Levy. «The Oil Question — Cooperation or Chaos» Economic Impact, (1975/1) s. 8.

(20) Durand, Agk. s. 48

V.2. Basra Körfezine Göre Fiyat Saptama

İran körfezinin ikinci bir temel nokta olarak kabulüne kadar, tamamen ABD nin yararına olarak saptanmış bulunan Gulf-Plus sistemi uygulanmıştır. Fakat; II. Dünya Savaşı sırasında Akdenizde bulunan İngiltere ve ABD donanmalarının aldıkları petrole «Gulf-Plus» prensibinin uygulanması bizzat bu prensibi koyanların zararına işlemesine yol açmıştır. Bu nedenle Anglo-Persion şirketi, Abadan'daki petrol fiyatlarını Meksika körfezindeki fiyatlar kadar geçerli kabul etti. Böylece Abadan ikinci kez, nokta olarak çıkmış oldu. Meksika Körfezinin yanında, İran körfezindeki temel olarak kabulü ile dünya, İtalya'dan geçen bir hat ile iki ayrı petrol tüketim bölgesine ayrıldı. Hattın doğusunda kalan ülkeler; Orta Doğu'dan, batısında kalan ülkeler Meksika Körfezinden petrol aldılar. 1950 lerden sonra Amerika kıtasında bile Orta Doğu petroleri tüketilmeye başlandı (21).

V.3. Günümüzdeki Durum

1930'lardan itibaren 7 Büyüklerin düzenlediği petrol fiyat politikası, II. Dünya Savaşından sonra eleştirilere hedef olmuştur. Bunlarda özellikle Orta Doğu petrol fiyatlarının, diğer bölgelere oranla çok yüksek olması üzerinde durulmuştur. Kuşkusuz bu fiyat yüksekliğinde, üretici şirketlerin, üretici devletlere verdikleri kâr payının büyük rolü olmuştur.

Bununla birlikte yaklaşık olarak otuz yıldan beri ilân edilen fiyatlar üzerinde yapılan indirimler, 1958 de başlayan aşırı üretim buhranında ulaştığı yüksekliğe hiç bir zaman ulaşamadı (yani ilân edilen fiyatların % 25 inden fazla). Şirketler bu indirimlerin kendilerine yüklediği kazanç eksilmesinin bir bölümünü, kâr sağlayan devletlere yıkmak için biri Şubat 1959'da, öteki Temmuz 1960'da olmak üzere iki defa Orta Doğuda teklif edilen kota fiyatlarda indirimler yaptılar. Bu indirimlerden ilki üreticilerin hepsi tarafından tam bir düzen içinde uygulandı; ilk indirim ilgili devletlerin protestolarına ve Nisan 1959'da Kahire'de toplanan birinci arap petroleri konferansında karşı bir tavır alınmasına yol açtı. Konferansta temsil edilen devletler, her çeşit fiyatı hareketinin gelecekte kendileriyle petrol ortaklıkları arasında danışma konusu

(21) Esin, Agk. s. 272

olması gerektiğini ilân ettiler (22). Bilindiği gibi Eylül 1960'da dünyanın beş en büyük ihracatçı ülkesi OPEC'i kurmak zorunda kaldılar.

Petrol fiyatları sorunu, günümüzde çok karmaşık bir görünüm arz etmektedir. Bu sorun gerçekte temelde petrol şirketleriyle, bu şirketlere imtiyaz veren üretici ülkelerin kârı paylaşma konusunda karşılaştıkları sorunlardan kaynaklanmaktadır. 7 Büyüklerin Orta Doğu ve Karayib'lere, Meksika'ya egemen oldukları sırada, ortaya çok sayıda üretici ülkelerin çıkararak haklarını istemekte diremeleri, petrol fiyatında maliyet kavramının önemini ortaya çıkarmıştır. Çünkü o güne dek uygulamada iki ayrı maliyetten hareket ediliyordu. Bunlardan biri, şirketlerin fiziksel üretimde saptadıkları maliyet, diğeri ise daha çok şirketler ile devletler arasındaki siyasi ilişkilere bağlı olarak ödenen imtiyaz bedelini kapsayan maliyet idi. İşte bu ikinci tür maliyet, giderek yukarıda kısaca açıklanıldığı gibi Uluslararası şirketler ile üretici ülkeler arasında ilk kez siyasal sorun haline geldiği gibi, sonraları kısa zamanda bu çerçeveninde aşularak, tüketici ülkeleride kapsamına aldığı görülmektedir.

VI. PETROLDEKİ ODAK NOKTASI; ÜRETİM ve FİYATLAR

Petrol probleminin muhtemel çözümlerini analiz etmek oldukça karmaşık olduğundan, burada belli başlı petrol ihracatçısı ülkelerin değişik pozisyonlarının incelenmesi yoluna gidilecektir. Bilindiği gibi OPEC üyelerinin hepsi gelişmekte olan ülkelerdir ve bunlar için petrol tek döviz kaynağı olup, gelişmelerinin anahtarıdır. Bu nedenledir ki onlar bunun anlamını fevkalâde bilmekte ve gereksinim duydukları cari ithalatlarıyla petrol rezervleri ve cari üretim seviyesi arasındaki ilişkiyi ayrı, ayrı ele almaktadırlar. Farzedelim ki OPEC ülkeleri birlikte fiyatları düzenlemekte devam etsinler. Yalnız unutulmamalıdır ki, bu ülkelerin her biri farklı kaynak pozisyonlarına sahip olduklarından, optimal fiyat ve üretim kapasitesi konusunda farklı görüşlerde sahip olacaklardır (Bkz. Tablo: I).

Bu farklı kaynak pozisyonlarının, üretim ve fiyat politikaları üzerindeki etkiler şu şekilde ortaya çıkabilir. Başlıca 11 petrol ih-

(22) Durand, Agk. s. 76-77.

racatçısı ülke özelliklerine göre üç ayrı grupta toplanabilir. Grup I (S. Arabistan, Libya, Kuveyt, Abu Dahi, Katar) mevcut rezervin % 65 ine, cari üretimin % 48 ine sahiptirler. Yalnız 12 milyon nüfusları vardır. Ekonomik gelişmeleri masetme kapasiteleri sınırlıdır. 5 ölkelik bu grup, uzun dönemli bir petrol politikası izlemelidir, onların potansiyel rezervlerinin 50 yıl veya daha fazla bir ömrü vardır. Bunun yanında diğer doğal kaynaklara çok az miktarda sahiptirler.

Grup II. ise 4 ölkely (Venezuela, İnan, Cezayir, Irak) kapsamaktadır. Bunlar ekonomik gelişmelerine daha önceden başlamış olup, oldukça başarılıdırlar ve petrol rezervlerini grup I e oranla daha yüksek oranlarda kullanmaktadırlar. 70 milyon nüfusları olup, iç gelişmelerini gelecek 10 yıl içinde tamamlamak için petrol gelirlerini çok daha etkin kullanmak eğilimindedirler. Gelecek yıllarda büyük ölçüde ödemeler dengesi fazlaları verecekleri garanti olmasına rağmen bu grup, petrol gelirini kısa dönemde maksimize etmek çabasındadır. Bunda kendi ekonomilerinde çok sayıda üretkif yatırım olanaklarının bulunmasının büyük rolü olduğu kuşkusuzdur.

Gurup III. ise 2 büyük ölkely (İndonezya ve Nijerya) saptamaktadır. Bunlar OPEC kaynaklarından sadece sınırlı bir paya sahiptirler ve petrol gelirlerini masetme sorunlarında böylelikle küçüktür. Bu nedenle bunların finansal fazla birikimlerinde yoktur. 1974 de İnan Körfezinde fiyatların 9.60 \$ a çıkması ve orada tutulması II. ve III. cü gurubun yararına gözükmektedir. Bu fiyat kuşkusuz uzun dönemde diğer alternatif enerji kaynaklarını etkileyecektir. Böyle bir politikada ancak, maksimum çabayla OECD ölkeleri tarafından beklenebilir; tüketimein kısılması ve diğer enerji kaynaklarının geliştirilmesiyle (Kuzey Denizi, Alaska bölgesi gibi, nükleer enerji gibi). Gerçektende OECD, ABD Federal Enerji Bakanlığı ve Dünya Bankasınca fiyatları düşürmek için ekonomik olmayan büyük yatırımlar yapılmakta, büyük çabalar gerektirmektedir. Bu durumda kuşkusuz en çok OPEC petrolü nedeniyle talep seviyesini düşürmeye çalışan OECD yi ilgilendirmektedir (23) (Bkz. Tablo: VI).

(23) Cheneny B. Hollis. «Restructuring the World Economy», Economic Impact (1975/11) s, 21-22.

Tablo: VI**OPEC Gelirleri ve Kapasitesi (Milyon varil/Gün ve Bin milyon \$)**

Durum I.	Gurup I.	Gurup II.	Gurup III.	Toplam Gelir	Toplam Üretim
(Fiyat 9.60 \$ da kalırsa)					
1980	49 \$	47 \$	13 \$	109 \$	33
1985	51	54	16	121	36
1990				86	26
Durum II.					
(1980 lerde 7 \$ a inerse)					
1980	52 \$	41 \$	11 \$	103 \$	42
1985	58 \$	52 \$	12	122	49
1990				135	55
Flânlanmış produktivite kapasitesi					
1980	27.8	16.3	4.5		49

(Kaynak: Economic Cooperation and Development and the World Bank)

Bu durumda OPEC ülkeleri bir ikilem karşısında kalmaktadırlar. Biri uzun dönemde diğer alternatif enerji arzında gelişmeler kaydedilmesi, diğeri ise kısa dönemde yüksek petrol fiyatlarıyla kârların maksimize edilmesi olanaklarıdır. Tabii ki gelecekte uygulanacak yüksek bir fiyat iskontoyna rağmen, özellikle geniş rezervli gurup I. ülkeleri, uzun dönemde de diğer alternatif kaynakların maliyetine oranla, yine kârlı olacaklardır. Yani piyasadaki büyük paylarını korumuş olacaklardır.

Durum yukarıdaki tabloda açıkça ortaya konmuştur. Durum I. de fiyat 9.60 \$ da varsayılmaktadır ki bu mevcut enflasyonu sürdürücüdür. Durum II. de fiyatın % 30 azaldığı ve 7 \$ a düştüğü varsayılmaktadır. Her iki durumda da OECD toplam enerji talebinin büyüdüğü düşünülmektedir. Durum I. için % 3.8, durum II. için % 4.3 ile. (Halbuki bu oran şimdi OECD de % 5 tir) Özet olarak tablo şunu göstermektedir; 1985 sonrası toplam OPEC geliri, durum II. de oldukça fazla büyümektedir. Ayrıca durum I. de varsayılan yüksek fiyat seviyesi devam ederse, OECD ithalatı azaltmak sonunda kalacaktır (24).

(24) İbid., s. 22.

OPEC'in bu fiyat, üretim politikası ve milyarlarca dolarlık yatırımlar yapmaya gidişi (hem OPEC, hemde OECD ülkelerinde), gelecek yıllar için dünya ticaret ve kapital akımları düzeyinde en kritik faktörlerden biri olacaktır. Belkide bu durum OPEC'i gelecekte fiyatları düşürme yönünde etkileyecektir. Yani OPEC'in dışarıdaki yatırımlarından kârlı olması, kuşkusuz o ülkelerin ekonomik gelişmelerine bağlı bulunmaktadır. Zaten OECD ülkelerinde en çok istedikleri çözüm yoluda, OPEC finansal fazlalarının yatırımlar yoluyla dış ülkelere akmasından başka bir şey değildir.

VII. SORUNLAR ve SON GELİŞMELER

1971 sonunda dolar devalüe edilirse, Orta Doğu üretici ülkeleri arasında afişe fiyatların (25), yeniden ayarlanması güncel sorunlardan biri haline gelmişti. Hemen arkasından 1973 Şubatında dolar tekrar bir devalüasyona tabi tutulup, bir takım dövizler dalgalanmaya bırakılınca, petrol fiyatları da hesap birimi «dolar» yüzünden düşmeye başlamıştı. Daha önce OPEC - Uluslararası petrol şirketleri arasında yapılmış anlaşmalar, fiyat arttırımına ancak % 6 oranında izin vermekteydi. Halbuki ülkeler dolar ile diğer dövizler arasındaki farkın % 13 civarında olduğunu öne sürmekteydiler. İlk kez 2 Haziran 1973 de Cenevre'de % 11.9 artış kabul edildi. Ayrıca fiyatların revizyonu hakkındaki formülün para ayarlamasına ait kısmı, bundan böyle dolar ile onbir batılı ülke dövizinin, karşılaştırmalı paritesi bazına dayandırılacaktı. Yine fiyatlar üçer aylık dönemler yerine birer aylık dönemlerde revizyona tabi olacaktı. Petrol afişe fiyatları, onbir ülkenin (26) dövizlerinin ortalama değerine kıyasla doların % 1 oranında değer değiştirmesi halinde ayarlanacaktır (27).

OPEC şirketlere tüm isteklerini böylece kabul ettirmiştir. Fakat hemen arkadan patlayan 1973 Ekim Savaşı, arapların petrolü silâh olarak kullanmaya başvurduklarını ve başlangıçta gözdağı olarak kabul edilen petrol satış boykotunun ciddileştiği, üretimin ilk kez ayda % 5, sonrada bunun % 25 oranında kısıldığı görülmüştür. Dünyayı düşman, dost ve tarafsız olarak üçe bölen Orta Doğu üretici ülkeleri gerçek amaçlarının; rezervlerin ömrünü

(25) Afişe (Affiché) fiyat; fiyat, vergiler ve aidatın toplamına eşittir.

(26) Ülkeler; İngiltere, Fransa, İsveç, İsviçre, Belçika, Hollanda, Japonya, Kanada, Avustralya, Almanya, İtalya.

(27) Bu konuda bkz: İkt. Gaz. 12.5.1973 - 10.6.1973 - 14.7.1973.

uzatmak, konjonktürden yararlanarak afişe fiyatları sürekli yükseltme yoluyla gelir seviyesini düşürmemek, olduğu söylenebilir (28). Nitekim Ortadoğu'lu üretici ülke yetkilisinin açıklamasından, durum açıkça anlaşılmaktadır (29); «Petrol üretimini azaltma tedbirinden memnun değiliz. Bundan tüm dünya ızdırap çekecek, bunu biliyoruz. Çünkü ekonomideki büyüme ve gelişme insan yaşayışına etkilidir. İnsana ise kötülük getirecek bir hareketi istemiyoruz. Dünya ekonomisi zararlı olursa biz de zarar ederiz. 1967 den beri bunu duyurmaya çalıştık. Sonra tükenmekte olan petrolümüzü, garantisi olmayan bir parayla, dolarla satıyoruz. Biriken bu kâğıtlar ne olacaktır? Mademki tükenmekte olan kaynaklarımızı satıyoruz, bunun karşılığını görmeliyiz. Bir yılda değerinden % 20 kaybeden doları kabul edemeyiz. Bunun garantisini istiyoruz. Petrol bedeli ile ekipman malzemesi, gıda maddesi, ilâç, silâh, teknik bilgi alacağız. Fakat bunların fiyatları ise giderek yükselmektedir».

Gerçektende günümüzde AET, buğday gibi temel maddelerde nasıl koruyucu marjinal fiyat politikası izliyorsa, OPEC'in petrolde gitmemesine bir neden yoktur. Kaldığı petrol sadece bir enerji kaynağı değil, günümüz petro-kimya sanayilerince bu maddeden bin kadar kimyevi madde üretildiği de bilinen bir gerçektir. Nihayet 1973 de yapılan görüşmelerden kesin bir sonuç alamıyan OPEC ülkeleri, 1974 ortalarında petrol fiyatlarını tek taraflı olarak saptamaya başlamışlar ve böylece petrol gelirleri (işletme hakkı ve vergiler) 1970'de 90 sent'ten, varil başına (30) 7 dolara yükselmiş bulunmaktadır. Afişe fiyatlar ise 2.29 \$ den, 11.65 \$ a (tam 4 katı) çıkarılmıştır (Kuşkusuz bu fiyat artışlarının getirdiği finansal yük, sadece 1974 için batı ülkelerinde 60 milyar \$ olup, OPEC içinse 100 milyar \$ lik bir döviz gelirdir. Bu OPEC de petrolden fert başına 700 \$ lik bir geliri ifade ederken, ülkemizde ise aynı yıl fert başına M.G. 790 \$ civarında bulunmakta idi (31). Afişe petrol fiyatlarında 1970 yılından bu yana ortaya çıkan hızlı tırmanış aşağıdaki tablo ve grafikten görülmektedir (32).

(28) İkt. Gaz. (3.10.1973) s. 3.

(29) İbid., s. 8.

(30) 6 Varil yaklaşık 1 ton etmektedir.

(31) HİÇ. Mükerrer. «Dünya Ekonomik Krizi», İkt. Gaz, (7.10.1974), s. 1.

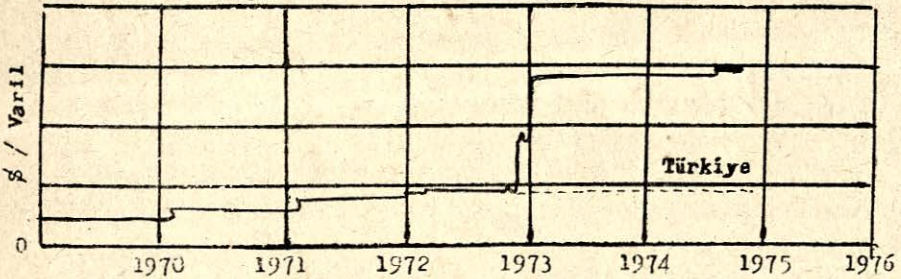
(32) Görüş, «Petrol Fiyatları», Cilt 4, Sayı 6, (Haziran 1976), s. 20-21.

Tablo : VII

Değişiklik tarihi	Fiyat (\$/Varil)	% Artış
1970 — 1 Ağustos	2.170	—
1971 — 15 Şubat	2.370	9,2
1972 — 20 Ocak	3.370	42,2
1973 — 1 Ocak	3.451	2,4
16 Ekim	7.149	107,2
1974 — 1 Ocak	13.647	90,9
1 Kasım	13.247	-3,0
1975 — 1 Ekim	14.571	10,0

(Kaynak: Petroleum Intelligence Weekly)

Not: Tab'oda verilen fiyatlar, 34 graviteli hafif ham petrolün Akdeniz limanını y.o.b. fiyatıdır.

Grafik : II**Ham Petrol Afişe Fiyatları**

(Kaynak: Görüş, Sayı 6, Haziran 1976. s. 21)

1977 nin ikinci yarısında petrol fiyatına % 5 oranında tekrar zam yapan onbir OPEC üyesince, petrol fiyatının şimdilik yıl sonuna kadar dondurulduğunu, tekrar zam yapılıp, yapılamayacağına Aralık 1978 de karar verileceğini açıklamış bulunmaktadır (33).

(33) İkt. Gaz. (26.5.1977) s. 1

VII.1. Uluslararası Ticaret Hacmi ve Para Sistemine Olan Etkiler

Petrol zammının uluslararası ticareti tıkayıcı etkisi, Uluslararası ödemeler düzeni bunalımı giderilmeden önce ortaya çıkmış ve gelişmiş ülkelerin bütün dikkatlerinin zamlı petrol faturasının nasıl ödeneceği sorunu üzerinde toplanmasına sebep olmuştur. Uluslararası ödemeler ve likidite sorunu, petrol zammı bunalımından sonra daha da büyük önem kazanmasına rağmen, ilk yıl uluslararası kurumları gözden geçirme ve uluslararası para düzeni reformu için işbirliği arka plâna itilmiş, buna karşılık OPEC ile ikili anlaşmalarla petrol faturası için kolaylık sağlama, ülkelerin siyasetlerinin ana teması olmuştur (34).

OPEC ülkeleri toplam dünya ham petrol üretimi içindeki paylarını, 20 yıllık dönemde yaklaşık % 14 oranında arttırmışlardır. Bu artışa paralel olarak petrol ihracatından elde edilen gelirlerde hızla artmaktadır. Örneğin 1973/1974 yılında ihracat gelirleri artışı % 200 ü aşmıştır. Bu nedenlerle diğer AGÜ. in dış ticaretleri açık verirken OPEC elinde önemli döviz stokları biriktirmektedir. Sosyalist ülkeler hariç dış ticaret dengeleri bölgeler ve yıllar itibarıyla aşağıda verilmektedir. Görüleceği gibi 1970-1975 yılları arasında dış ticaret (ihracat-ithalat farkı) açık vermeyen tek grup OPEC dir (35).

Yalnız ABD. nin durumu özellik taşımaktadır. Petrol fiyatları OPEC'ce 4 katı arttırıldığından bu yana, ABD nin dünya ticaretindeki payının giderek arttığı görülmektedir. Halbuki 1973 öncesi yıllarda ABD. nin dünya ticaretindeki payı % 28 lerden, % 19 lara düşmüş bulunuyordu (36). Kuşkusuz bu durumda ABD. ninde bir

T a b l o : VIII.

(Milyar Dolar olarak)	1970	1973	1975
Gelişmiş Ülkeler	-12.0	-20.8	-38.5
Az Gelişmiş Ülkeler	- 9.6	-12.7	-43.7
OPEC Ülkeleri	7.3	22.9	64.2

(34) Bulutoğlu, Kenan. «Dünya Ticaretinde Çifte Bunalım», Uluslararası Parasal Sorunlar ve Türkiye, Orta Doğu T. Ü. Yayını, 1975. s. 30.

(35) Görüş, Cilt 5, Sayı 4, (Nisan 1977), s. 29.

(36) Hera'd Tribune, (12 Temmuz 1977).

petrol üreticisi olduğunun ve yükselen petrol fiyatlarından kendisinin de yararlandığının rolü vardır. Kaldı ki daha ileride görüleceği gibi, OPEC ülkelerinin petrol gelirlerinin büyük bir kısmının ithalat ve kapital transferleri yoluyla ABD. ye gittiği de malumdur.

Uluslararası ödemeler düzeninde ihtiyaçları karşılayan bir reform gerçekleştirilmiş olsaydı belki petrol zammının dış ticareti sancısı, tıkaııcı etkileri daha kısa zamanda savuşturulabilirdi. Fakat bu demek değildir ki, bu günkü bozuk dış ödemeler düzeninde, petrol zamlarının gerektirdiği büyük gelir aktarmalarını dış ticaret akımları tıkanmaksızın yapmak olanağı yoktur. Sadece böyle bir çözümde varolan uluslararası para kurumlarının ve kendiliğinden işleyen mekanizmasının katkısı daha az olacaktır, iş geniş ölçüde ikili anlaşmaları gerektirecektir (37).

Şimdi petrodolarların ulaştığı hacimler, uluslararası para sistemi üzerinde istediği baskıyı yapabilecek bir güce sahip olabilmemesinin temelinde gerçekte, yine uluslararası para sisteminin yetersizliği yatmaktadır. Çünkü son yıllardaki fahiş petrol zamlarına bilindiği gibi uluslararası peyk para görevini yüklenmiş olan \$ doların, artık tahtından kesinkes indiğinin görülmüş olması sebep olmuştur. Ayrıca gelişmiş ülkeler son yıllardaki ham madde fiyatlarındaki yükselişleri, dünya çapında enflasyon yaratmıştır demektedirler. Gerçekte Uluslararası çapta aşırı dolar emisyon ve enflasyonu, bu fiyatları arttırmıştır. Ortaya dökülen ödeme araçlarının bolluğu, arza cevap vermeyen bir talep hacmi yaratmıştır. Zamların yapıldığı sırada OECD ödemeler dengesinde 50 milyar dolarlık açık verilmiş, OPEC elinde de 20 milyar dolarlık bir kıymet birikmiştir. Bu kağıt dolar kitlesinin reel karşılığı olması gereken aktifi artık altın karşılamayamadığına göre acaba ne olacaktır? İşte sorunun gerçek nedenleri belkide bunlardır. Elde edilen petrol kazançlarının öncelikle ülkelerin kendi ekonomilerine yatırmaları normaldir. Fakat bazı ülkeler bu gelirleri massedemiyecek kadar küçüktürler. Eğer bu fonları başka ülkelerdeki yatırımlara kanalize edemezlerse, petrol üretimini kesebilirler. Ya da petrol gelirlerini, kısa vadeli yatırımlara bıraktıklarında (ki çoğunluğunca böyle olmaktadır) uluslararası para piyasasında büyük likit fonlar oluşacak ve bunlarda uluslararası para sisteminde istikrarsızlık (güvensizlik veya spekülasyon yoluyla) yaratacaklardır.

(37) Bulutoğlu, agm. s. 31.

Araplar petrodolarları ABD ve Avrupa'da bankalara kısa vadeli yatırmışlardır, ayrıca devlet tahvilleri de satın almışlardır. Bu bankalar ise ödemeler dengesi açık veren ülkelere borç verme yoluna gitmişlerdir. Yalnız zaman, zaman arapların mevduatlarını bilinmeyen nedenlerle, bankalardan çekmeleri ve bankalarında alacaklarının vadelerinin henüz gelmemesi halinde, uluslararası likidite buhranı ile karşılaşmamak mümkün değildir. İşte bu nedenle bankalar yüksek ankes bulundurmamak zorunda olduklarından, petrodolarlar dolarıma (recylage) girmekten istenmiyerek de olsa alıkonulmaktadır. (Gerçektende böyle bir bunalım daha Avrupa 1960'larda siyasi nedenlerle sterlingi sarsmak için Kuveyt'in, İngiltere'deki tüm kısa vadeli fonlarını başka bir ülkeye transfer etmesiyle yaşamış bulunmaktadır. Yine S. Arabistan on yıla kadar ABD. nin şimdiki uluslararası rezervlerinin iki katına (30 milyar \$) ulaşacağı ve uluslararası para sisteminde büyük bir dev haline geleceğinden endişe edilmektedir (38)).

OPEC'in petrol ambargosu ile gelişmiş ülkelerin ekonomik ve endüstriyel hayatını her an tehdit edebileceği gibi, petrodolar birikimleriyle de uluslararası para sisteminde de istedikleri zaman, istedikleri şekilde buhranlar yaratabilmektedirler. Bundan da artık günümüzde bazı rollerin, komşularımız ve AGÜ. leyhine, tersine dönmüş olduğu anlaşılmaktadır.

VII.2. Uluslararası Ödemeler Dengesi Çıkmazı ve Petrodolarlar.

OPEC, 1974 sonunda toplam 85 milyar dolar fazlaya sahip olmuştur. 1985 te 600 milyar dolarlık bir fazlaya ulaşacaktır. İthalatçı ülkelerin ödemeler dengesi açıkları sorununa IMF ve Dünya Bankası ancak kısa vadeli çözüm getirebileceklerdir. Bu ise OECD için 50 milyar, gelişmekte olan ülkeler içinse 10 milyar dolar, toplam 60 milyar dolarlık bir katkıdır. Nitekim 1975 yılında gelişmekte olan ülkelerin verdikleri 37 milyar dolarlık açıklarının finansmanında IMF'in büyük bir rol oynamadığı ve 1976 da bu açığın 32 milyara düşeceğini ve bunun ancak 23 milyarının IMF'ce finanse edileceği açıklanmıştır (39). Acaba bu sorunun uzun vadeli

(38) İkt. Gaz. (16.8.1973) s. 1.

(39) «The IMF needs a curtain raiser for Manila» The Economist, (September 25. 1976), s. 119.

çözüm alternatifleri neler olabilir? Bunlardan ilk akla gelen durum, OPEC'in ihracatını düşürmesi ki buna Libya ve Kuveyt, Venezuelâ rezervlerinin hızla tükenmemesi için % 5 lik bir azaltma ile gitmişlerdir. Bu durumun ödemeler dengesi açıklarına etkisi kuşkusuz çok sınırlıdır. Diğer bir alternatif, OPEC petrol gelirini daha fazla ithalat yaparak kullanma yoluna gitmesi, bu da ümit verici bir çözüm olamayacaktır. Çünkü ithalatların 75/76 döneminde % 200 artmış olmasına rağmen, yinede tüm petrol gelirinin yanında bu rakamlar küçük kalmaktadır. Bir başka çözüm yolu da gelirlerin büyük bir kısmının dış ülkelere (ithalatçı) yatırılmasıdır. Gerçekte petrol ihracatçısı ülkeler başka ABD, Almanya olmak üzere petrol rafineri tesis ve dağıtım alanlarında yatırım yapmak istemektedirler. (Gümrüksüz ve kotasız bir işlem görmek istediklerinden bu ABD. deki diğer imtiyazlı şirketin hoşuna gitmemektedir.) Fakat her iki tarafın karşılıklı güven eksikliği nedeniyle bu girişimler gerçekleşmemektedir. Bu nedenle petrodolarlar, borsa ve gayri menkule yapılan az sayıda yatırım hariç, Londra, Paris, New-york'ta (hattâ İsviçre bankalarında menfi faizle) mevduat olarak birikmektedir. Bu durum aslında tüketici ülkelerin dolar temin etmelerinde yararlı gibi gözüküyorsa da, bir önceki bölümde de açıklanan nedenlerle yararlı olamamaktadır. Kaldı ki kullanıldıklarını düşünsek dahi, bu mevduatlar her ülke için yeterli fonu sağlamadığından, sorun yine ortada kalmaktadır. Ayrıca bu fonları ülkelere çekmek için, daha yüksek faiz önereceklerinden, kendi yurtiçi ekonomilerinde kredi maliyetlerini yükseltmekte ve enflasyonu körüklemektedir. Fakat yinede uygulamada ABD, Japonya, Avrupa kökenli bazı bankaların OPEC ülkeleriyle sırf bu paraları işletmek amacıyla birlikte bankacılık yaptıkları görülmektedir.

Bugün ABD. nin sermaye piyasasının değeri 850 milyar dolardır. OPEC fazlalığı ise ortalama yıllık 60 milyar dolar civarındadır. Bu durumda ABD sermaye piyasasının bu fazlalıkları kolayca masedebileceği açıktır. Fakat politik nedenlerle OPEC, sermaye ihraç etmekte titiz davranmaktadır (40). (Kısa vadeli mevduat ve bazı hisse senedi ve tahvil alımları hariç.)

Acaba OPEC bu fazlalıkları hangi amaçlarla harcamaktadır. Bu konuda kriz sonrası ilk yıl, 1974 yılına baktığımızda şunları

(40) İkt. Gaz. (20.4.1975).

görmekteyiz. Yapılan tahminlere göre OPEC, petrol ihracatından 90 ve diğer ihracattan 5 milyar dolar elde etmiştir. (Bu veriler 1976 için 115 milyar dolardır). Mal ithalatı için 35 milyar dolar sarfeden OPEC ülkeleri geriye kalan 60 milyar doları şu şekilde devreye sokmuşlardır (41).

— Avrupa para piyasasına 21 m. (milyar) dolar.

— ABD. ne 11 m. dolar. Bu meblağın 6 m. doları kısa ve orta vadeli ABD hükümet tahvillerine, 4 m. doları banka mevduatı ve para piyasası araçlarına, 1 m. doları gayri menkul ve hisse senetlerine gitmiştir.

— ABD ve İngiltere dışındaki gelişmiş ülkelerin resmi ve gayri resmi kuruluşlarına 5.5 m. dolar.

— İngiltere'ye sterling şeklinde mevduat ve yatırım olarak 7.5 milyar dolar.

— Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası mali kuruluşlara yapılan yatırımlar 3.5 milyar dolar.

— Gelişmekte olan ülkelere, doğrudan doğruya veya Kuveyt Yatırım Fonu gibi ikraz kuruluşları aracılığıyla 2.5 milyar dolar borç verilmiştir. Yayınlanmamış tahmini bilgilere göre ABD. Avrupa ve Japonya'da şirket tahvillerinin alınmasına ve özel kesim kredilerine 9 milyar dolar (yani % 15) tahsis edilmiş olduğu sanılmaktadır.

1973 Dünya petrol ticaretinde görülen kriz ve fiyat artışları sonucu 1974 de birkaç tüketici ülke hariç (ABD. 1.5 milyar, Almanya 6 milyar, Hollanda 0.5 milyar, Belçika 0.25 milyar dolar fazla vermişlerdir), diğer tüketici ülkelerin tümü (Fransa 6 milyar, Japonya 1.25 milyar, İngiltere 8.5 milyar, İtalya 8.5 milyar dolar açık vermişlerdir) ödemeler dengelerinde açık vermişlerdir (42). Daha önce verilen (tablo II) den dünya petrol ticaretinde, ülkelerin 1974 de verdiği ve 1985 de vereceği açıklar gösterilmiştir (43).

Petrodolarların ödünç yoluyla devreye sokulmasında önce IMF ve Dünya Bankası aktif bir role talip oldu. Bilindiği gibi, IMF da-

(41) Görüş. Cilt 3, Sayı 11, (Kasım 1975). s. 27.

(42) HİÇ, Mükerrrem, «Petrol Sorunu», İkt. Gaz. (20.4.1975). s. 1

(43) Avrupa, «Petrol». Sayı 18. (Mart 1977). s. 28.

ha çok üye ülkelerin dış ticaret açıklarının kapatılması ve dış ticaret akımlarının dengelenmesi konusunda faaliyette bulunmaktadır. Dünya Bankası ile kalkınma amacına dönük projelerin finansmanı ile uğraşmaktadır. Bu iki kurumunda biriken petrodolarları devreye sokmaktaki çabaları ancak çok sınır-sonuç verdi. OPEC ülkeleri ödünçlerini daha çok ikili anlaşmalar yoluyla vermeyi yeğlediler. Politik amaçlara ulaşmak bakımından bu yolun daha etkili olduğunda ve bu bakımdan rasyonel davranış olduklarında şüphe yoktur (44).

Petrol faturası da dünya ticaretinin % 20 si değerinde olduğu için (sadece 1974 de 80 milyar) bu çapta bir fazla ödeme, diğer malların dış alımlarını geniş ölçüde daraltacak demektir. Petrol satanlar gelir artışının tümünü ithalat ihtiyaçları için ve açacakları kredilerle tekrar devreye sokmadıkça, dış ticarete daralma kaçınılmaz nitelikteydi. Nasıl Marshall plânında ihraç kapasitesi olan ABD. nin ödeme olanağı olmayan Avrupa'ya kredi açmışsa, aynı şekilde ihraç kapasitesi olan OPEC, ödeme olanağı olmayan ithalci ülkelere kredi açarak dış ticaret tıkanmasını giderebilirdi. Petrol zammının getirdiği ek fatura, tıpkı Avrupa'nın imarında olduğu gibi Uluslararası para düzeni dışından bir politik çözüm getirilmesini gerektiriyordu (45).

Bu konuda bir çözüm bulmaya çalışan Uluslararası Enerji Konferansının amacı da; AET'nin «recylage» dediği, yani petrole ödenen dolarların, borç şeklinde geriye çevrilerek kullanılması için çeşitli mekanizmalar ortaya koymaktı. ABD. nin önerisi ise 25 milyar dolarlık bir fon kurup, ödemeler dengesi açığı veren ülkelerin bu fondan yararlanmaları sağlamaktır. Fakat bu OECD'ce ve özellikle Fransa tarafından hoş karşılanmamıştır (46). Bunun üzerine OECD'nin çalışmalarını arttırarak bir Dayanışma Fonu «Fonds de Solidarité» kurmaya karar verdiler. Bu fon 2 yılda 25 milyar dolara sahip ve yalnızca OECD ülkelerine açık olacaktı. IMF üyeleri kotalarını % 32,5, OPEC ise iki katına çıkararak ve IMF. OPEC'den borçlanmasını arttıracaktı. En önemlisi altının resmi fiyatı (1 ons altın = 42.22 \$) IMF statülerinden altına atıf kaldırılacaktı. Böy-

(44) Bulutoğlu. Agm. s. 32.

(45) İbid., s. 31

(46) Ardal C. Ziya. İkt. Gaz. (16.1.1975), s. 1

lece altın Uluslararası bir para değeri ölçüsü niteliğini yitirmiş oluyordu. (Doların % 11 lik ikinci devalüasyonu - 12 Şubat 1973). Uluslar artık serbestçe altın alım, satımına girişecekler ve IMF altınları para tedavülü için satışa çıkarılıyordu. Kuşkusuz bundan AGÜ. hoşlanmamışlardır. Çünkü zengin ülkeler, döviz rezervlerini daha da arttırma yoluna gitmişlerdir. Örneğin Fransa bu durumda resmi altın fiyatıyla 3140 ton olan altın rezervinin değeri 19.6 milyar Frank iken, cari fiyatla 75 milyar Franklık bir değere (55 milyar Frank katma değeri) sahip olmuştur (47).

OPEC kartelinin tüketici ülkelere sunduğu ek faturanın büyük bir kısmını gelişmiş ülkelerin ödediği malumdur. Bununla beraber bu durumdan dolaylıda olsa en çok etkilenen AGÜ olmuştur. Bir kere bu ülkelerde petrol daha çok sanayi sektöründe tüketildiğinden, tüketim kısıtlamasının büyük bir etkisi olamamaktadır, yani talep gayri elâstiktir. Daha yıkıcı bir etkilenme ise bu ülkelerin, gelişmiş ülkelere gıda maddeleri ve suni gübre ithalinde bulunmaları halinde ortaya çıkmıştır. (Özellikle Hindistan, Bengaldeş, Sri Lanka bu konuda eğer yardım göremedikleri takdirde, felâkete her an hazır durumdadırlar. Bu konuda OPEC'den İran ve Irak'ın bu ülkelere büyük çapta yardım yaptıkları görülmektedir (48)). Bununla beraber petrol zamlarının gerektirdiği döviz gereksinimleri gerek gelişmişler için olsun, gerekse AGÜ için olsun uzun yıllar sürebilir. Kuşkusuz burada gereksinim, sadece petrol ithalatını karşılamak için değil, petrolün girdi olarak kullanıldığı sanayi ürünlerindeki maliyet artışlarının da kapsamaktadır.

Bu denli tahminkâr etkiler yapmasına rağmen, toplam petrol zammı faturasında AGÜ. in toplamdaki payı çok azdır. 1974 yılında OPEC'e AGÜ. in ödediği ve ihracatıyla karşılayamadığı ek fatura sadece 2 milyar dolar tutmaktadır (49). 1973 den itibaren OPEC ülkeleri diğer ülkelere dış yardım sağlamaya başlamışlardır. Aşağıdaki tabloda bazı OPEC ülkelerinin, 1973 den 1975 in ilk 1 ayına kadar AGÜ. kaynak aktarımları gösterilmektedir (50).

(47) Ibid., (30.1.1975). s. 1.

(48) İkt. Gaz. (11.7.1974), s. 6.

(49) Bulutoğlu, Agm., s. 34.

(50) Görüş, Cilt 5, Sayı 4, (Nisan 1977), s. 29.

1973 - 1975	
İran	1426
Irak	468
Kuveyt	3254
Libya	819
Suudi Arabistan	3536
Arap Emirlikleri	1020
Venezüela	1244

VIII. SONUÇ

1859'larda Albay Drake'nin Titusville'de ilk kuyuyu açışından bugüne dek petrol sanayii, bir çok aşamadan geçmiş ve çeşitli yapılara girmiş bulunmaktadır. İlk önceleri 1911'e kadar Rockfeller'in bu sanayii, monopolü altına almasına kadar tam bir hercümerç içinde olan petrol piyasası, 1911 den sonrada 1928 lere kadar yeneden düzensiz bir dönem geçirmiştir. 1928'lerde ABD ve uluslararası petrol piyasasına Yedi Büyüklerin egemen olması ve bunların oluşturdukları kartel sayesinde, 1960 lara kadar normal bir rekabet dönemi yaşanmıştır. 1960'larda gerek üretici ülkelerin ve gerekse uluslararası petrol piyasasında yeni sahneye çıkan şirketlerin birlikte hücumları sonunda Yedi Büyüklerin 30 yıl sonra gücünü yitirdiği, bunların yerine diğer gurupları temsil eden OPEC ve OAPEC kartellerinin geçtikleri görülmektedir. Bununla beraber Yedi Büyüklerden sonra bu dönemde şirketler arası aşırı üretim kapasitesi yaratılarak şiddetli bir rekabetin başlatılmadığı, hattâ üretici ülkeler ile yeni pazarlama alanında başrolleri oynamaya devam eden uluslararası şirketler arasında çıkar uzlaşmasına gidildiği memnuniyet vericidir. Dünya petrol piyasası bu konuda yeniden örgütlenmiş, fakat her yeniden örgütlenmede de olduğu gibi tüketici ülkelerin çıkarları yine unutulmuş görünmektedir.